

З минулого та пережитого.

(Про батька Тараса та ще про дещо).

(Спомини Данила Мордовця).*)

Коли, кажуть, нема під рукою ні гака, ні гвіздка, то й ухналь часом чоловікови у пригоді стане.

Себто мені нагадалось дещо з давненьких таки часів мого життя, коли ще й батько Тарас живий був.

Було се року божого 1859-го, коли я, молода ще людина, двадцяти восьми літ, четвертий рік стояв на уряді редактора „Саратовскихъ Губернскихъ Вѣдомостей“, ще й „начальника газетнаго стола“, та ще на придачу і на уряді „переводчика губернскаго правленія“. Такі уряди, бач, були тоді у нас, може вони й тепер існують — не знаю, бо давно вже я на старости-літах не зазиравав у той сьвятий „Сводъ законів“.

Тими часами козакував у неволі, як той Кішка Самійло і Микола Костомарів у тому-ж городі Козлові, чи то пак у славному Саратові. І от ми з ним, козакуючи сяк-так, керували у-купі і „Саратовскимъ губернскимъ статистическимъ комитетомъ“, любенько нанизуючи, як колись Татари бідних невольників на аркани, оту гаспидську „статистику“ на цілі юрби усяких „таблиць“. А як Миколу закликано до Петербурга на катедру історії, то я вже сам один керував тією статистикою.

---

*) Сї спомини мали бути надруковані в »Літературному Збірнику«, присвяченому пам'яті Ол. Кониського (в Києві), але цензура їх заборонила.

А козакуючи коло статистики, я ще гірш став козакувать, — як той козак Голота коло Татар, — у „Губернскихъ Вѣдомостяхъ“ коло усяких, як то кажуть, „злоупотребленій“ і коло усякої „неправди“, бо тоді здавалось, що „ширій неправді“, котра „весь сьвіт зажерла“, прийшов кінець перед отим „освобожденіємъ крестьянъ“, чого дуже сподівав ся і батько Тарас, катуючи „ширу неправду“.

Пятьдесяті роки, як ви, люди добрі, може памятаєте, а найгірше того — кінець пятьдесятих років — то були часи усяких „обличеній“. Герцен голосно дзвонив у свій говіркий дзвін — „Колоколъ“ у Лондоні і „обличав“, здається, і батька й матір, і попа й попадю з поповою дочкою. Щедрин-Салтиков „обличав“ усіх неправедних Крутогорян з Крутогорянками. Батько Тарас і батогом і пужалном катував усяку „ширу неправду“, що „весь сьвіт була зажерла“ і т. и.

А вже-ж сказано: „Куди голка, туди й нитка“.

Я й був тоді такою-ж ниткою: куди Герцен та батько Тарас, туди й я. Та я йшов битись на-вкулачки проти казенної палати за те, що вона здала торги на сіль та на горілку откупщикам, а не на користь казни. То зачіпав я своїм козацьким ратищем строїтелів Волю-Донської залізниці за те, що вони годували робочий люд свій червивою солониною і т. и.

Хоч і сипались, як горох із мішка, скарги губернаторови на моє козакування, але він не звертав на те уваги, бо такі тоді часи були; ади, правда, то ріж у вічі. А губернатором тоді був — нехай царствує! — Олексій Митрович Ігнатов, така щира душа, що було як прийдеш до нього, то він вийме із свого стола останній № „Колокола“, та й питає собі ніби з похвалкою:

— Не бачили ще сього?

— Де вже — кажу — не бачили! Учора ще з Костомаровим і з иньшими людцями читали та Господа Бога й Герцена за правду благали.

Такі то часи були! Се, бач, у повітрі пахло вже „освобожденіємъ крестьянъ“ і „великими реформами“ царя-освободителя.

Коли якось завертаю до губернатора за якимсь ділом, а він бере з свого стола бумагу, та подаючи її мені, й промовляє трохи з докором:

— Вотъ, — каже, — и дообличались!

Заирнув я ту „бумагу“ та так і остовпів.

У тій „бумазі“ міністер внутренних діл, — а ним на той час був Ланской, що після того пожалуваний був графом, — пише губернаторови „по высочайшему повелѣнію“, що Государь Імператор, прочитавши (се воєнний міністер підніс мені тертого хріну!) — прочитавши у такому-то № „Саратовскихъ Губернскихъ Вѣдомостей“ невеличку замітку про те і те, „повелѣть извоилъ“ — объявить саратовскому губернатору строгій выговоръ“, — потім — „подвергнуть соотвѣтственному наказанію редактора „Губернскихъ Вѣдомостей“, та ще й „розыскать автора“ гаспидської замітки і також „подвергнуть соотвѣтственному наказанію“.

Оттака ловись! От тобі й за батьком Тарасом... „у холодну“!

„Розыскать автора“... Та на що було його, задрипаного, й „розыскувать“, коли і автор той, Д. М., і редактор — се-ж був я грішний, лихом недобитий, — Данило Мордовець.

— Щож тепереньки маємо робить? — питає губернатор, звичайно по московськи.

— А сьвятий його знає! — кажу я. — Може ми у свого Бога, як то люди кажуть, теля ззіли... Тепер хоч сядь та й плач...

Поміркував губернатор, зітхнув тай каже:

— Донесу я міністрови для доклада государю імператору, що сповняючи „высочайшее повелѣніе“, я посадив вас, як редактора і автора замітки, на чотири дні на воєнну гауптвахту, замість „холодної“, а ви не гаючи часу, мерщій прямуйте до Петербурга, та там самі й викручуйтесь, а я теж викручувати-му вас, як мога, бо я там маю руку...

А за що таки — може спитаєте — така капость накрила нас, мов мокрим рядном?

А от за що...

„Обличаючи“ усе на право й на ліво, катуючи „щирі неправду“ я й обличив у тій гаспидській замітці одного офіцера Бутирського полку, що стояв тоді у Саратові, „обличив“ за те, що він ні за се, ні за те на вулиці, перед народом, заціпив по пиці якогось унтер-офіцера, та так заціпив, що аж-аж, — так і ляснуло! Покарай його у себе, у полку, не при людях, — то се його діло. А то на вулиці!...

Ну, та се невелика птиця — офіцер. А я — каюсь — у тій нещасній замітці і над цілим полком чималенько таки поглузував.

Воно-б може глузування і проковтнулось у Саратові, хоч офіцери усі до одного хотіли було визивать мене на дуель. Але

тут замішав ся сам нечистий — той, що греблі рве. На лихо, те моє глузування пішло гулять не тільки по усіх чисто часописях „Матушки-Рассей“, але перескочило й за кордони, тай почало скрізь лунати, мов та возуля весною поміж деревами. Горенько моє!

Так он воно з чого сердешний губернатор поперед мене уско-
чив у халепу, мов сїрий у канкан, бо у воєнному міністерстві дуже косо подивились на мою нещасну заміточку. Лихо, тай годі!

Тим-то губернатор і велів мені мерщій летіть у столицю та викручуватись.

От я й повіяв ся, як той блаженної памяти послїдній кошовий отаман, Петро Калниш, до столиці викручувать ся.

Ох, чи викручусь? Коли вже губернатор ковтнув гаряченького кулішу, то мені певно завдадуть не кулішу, а березової московської каші.

Причвалав я до столиці, та зараз у міністерство.

— Ось і я, — кажу, — як той Рябко...

— А! Пилип з конопель... Се ти, кажуть, голубчику, уско-
чив у коноплі, чи то пак у репяхи?

— Я, — кажу, — господа начальство.

— А деж бумага?

— Яка бумага?

— А „донесеніє губернатора на высочайшее повелѣніє“...
Воно мусіло прийти не пізнійше трьох днів, а його й досі нема.

— А тут, як на лихо, государь скоро мусить відбути до Криму, — додав якийсь сивенький чоловічок з Володимиром на шиї.

Головонько моя бідна! От чого наробив батько Тарас із своєю правдою!

А як показали мені „діло“ з поводу моєї гаспідської заміточки, то я так і присів! Воно розбухло так, як ото набухає чоловік від водянки. Воєнний міністер Сухозанет уже в-друге чи у-третє домагаєть ся, аби видано йому головою автора все тієї-ж гаспідської замітки. Міністер народньої просвьіти забув, хто — і собі того-ж домагаєть ся, і незабаром проганяє з уряду інспектора саратовської гімназії, небіжчика Анґермана, цензора, що допустив до друку замітку.

Лихо, тай годі!

— А хто-ж, — питаю, — докладати-ме моє „діло“ господину міністрови?

— Товариш його, — кажуть, — Олександр Григорович. Тройницький.

Я раптом до Тройницького.

— Такий і такий, — докладаюсь.

— А! Секретарь саратовського статистичного комітету?... Знаю, — каже, — та ще й редактор „Губернскихъ Вѣдомостей“?

— Так, — кажу, — я самий.

На моє превелике щастє тими часами у міністерстві заходились вироблять новий „устав“ статистичних комітетів, а Тройницький знав уже деякі мої праці по статистиці, тай почав мене розпитувать: — Як се діло ведеть ся на місці. Я й витрусив йому з моєї торби чималенько дечого, чим і вдовольнив його до гаразду.

А далі й питаю про моє „діло“.

А він і каже, що вже докладав про мене Сергієви Стефановичу Ланскому, котрий і перемовив ся про моє „діло“ з воєнним міністром і з міністром народньої просьвіти, і вони умовились, що як ще нема „всеподанняйшого донесенія“ від саратовського губернатора про се нещасне „діло“, а государь не сьогодні-завтра має відбути до Криму, то вони й порішили заготовить „всеподанняйшіє доклади“ про мене і к повороту государя до столиці.

— А ви тим часом що маєте робить у Петербурзі? — питає Тройницький.

— Я маю, — кажу, — дещо працювать у публичній бібліотеці.

— То й добре, — каже, — не счуєтесь, як і государь повернеть ся до столиці.

Оселив ся я тоді у „Балалаївці“, як раз коло самої публичної бібліотеки. У ті часи про сю „Балалайку“ у Петербурзі, як ото у козацьких думах співають: „Слава дибом встала“. Се була гостинниця Балабаєва з „номерами“ і у тих „номерах“ та ше з „мусікією“, як казав батько Тарас, проживав тоді і Микола Костомарів, працюючи на професуру до університету.

Первий, кого я побачив, прийшовши до Костомарова, був батько Тарас.

— А чув, чув, земляче, про те, як ви у репяхи ускочили, — сказав сьміючись і здоровкаючись зо мною Тарас.

— Е! бодай воно скисло! — махнув я рукою.

— Се пусте, хлопче, — додав ласкавим голосом автор „Кобзаря“, — коли заразом у „холодну“ не посадовили, то вам бай-

дуже й думать про се... Он нас з Миколою колись, як того Семена Палія, в мент „на колесниці та на коні“ — і засадовили у ту високу та гостру швайку, що за Невою...

Коли двері рип! — і на порозі показаласть руда голова.

— Нїт Бога, крім Бога, і Николай пророк Його! — промовив рудоголовий.

Се був Чернишевський, Микола Гаврилович. Такими словами він раз-у-раз шкільював над Костомаровим і моєю жінкою (вона тут же була), шкільював за те, що й вони над ним шкільювали.

— Здоров був, вовче, у овечій козушці! — одрубав Костомарів.

А Чернишевський до мене:

— „Читали, читали, — каже, — ваше обличчя... Назвать героєвъ бутырцевъ „мокрыми орлами“, чуть не курами! Да за это обличчя сидѣтъ вамъ въ мѣстѣ злачнѣ, въ мѣстѣ прохладнѣ, идѣже праведни пророкъ Николай и кобзарь Тарасъ упокояшася... Такъ Тарасъ Григорьевичъ?..“

— Нї трохи не так, — відповів батько Тарас, — а ви там так посидите!

— Щож, — сказав я, — і я посидю там! Заробила коза те, чим їй роги правлять!

І пішла у нас весела розмова, бо за Чернишевським незабаром придибали у „Балалаївку“ і Печерський Мельников, і Іван Хведорович Горбунов, і Митро Юхимович Кожанчиков.

У ті часи „Балалаївка“ була якоюсь літературною корчмою. Тут, було, Горбунов розказує свої тільки що з печі витягнені гаряченькі бублики — жартливі оповіданнячка, котрі потім розлітались по усіх усядах, а наша громадка аж за животи хапалась. Тут було Печерський Мельников, як він, мов на ведмедів з ратищем, ходив на старообрядців, що ховалися „Въ лѣсахъ“ і „На горахъ“ (Його твори); а Кожанчиков так було й сипле, мов з рукава, усякими літературними побрехеньками та книжними новинами.

— А знаєте, господа, — обертаєть ся до нас рудоголовий Чернишевський з жартливим посміхом, — їду я это сюда мимо думы, коли глядь на небо и диву дался: что за исторія творится на небѣ во вселенной? Тамъ появилась какая-то новая, невѣдомая звѣзда, да такой величины и блиска, такое свѣтило, что, пожалуй, и Сиріусу и Артуру носъ утретъ. Коли подѣзжаю сюда, глядь, а звѣзда эта какъ разъ надъ „Балалаевкой“...

— Это, видите-ли, новое світило появилось въ „Балалаевкѣ“, — скривив ся Горбунов і очима показує на Костомарова.

— Та ні! — озвав ся Микола, — се над Тарасовою головою зійшла нова зірка, бо його тепер Петербург не зна де й посадить та чим і частувать.

— Такъ, такъ, — каже Печерський, — про эту-жъ звѣзду Тарасъ Григорьевичъ и мурлычетъ весь вечеръ:

Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя...

Воно-ж так і було.

Увесь тобі вечір батько Тарас усе ходить по „номеру“, та все якось-то тихенько та гарненько мугиче собі:

Ой зійди, зійди зіронько вечірняя,
Ой виydi, виydi, дівчино моя вірная...

А там підійде до стола, сьорбоне разок-другий чаю з коняком або з ромом, та знов собі мугиче:

Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя...

Сьорбаючи так склянку за склянкою, та помагає пляшечку з коняком, подивить ся на сьвіт та до Хоми, що змалку та до сивого волосу був ніби джурою у пана Миколи.

— Хома, а подивись, козаче: вже пляшечка й порожня, матері його сто копанок! Отсі Москалі усе видудлили!

То Хома й принесе другу пляшечку.

Довгенько таки ми засиділись тоді у Миколи.

На другий день пішов я до батька Тараса. А жив він тоді в академії художеств, у невеличкій та сьвітленькій студії. Застав я батька у чомусь біленькому, — чи то свитина полотняна, уся замузнана фарбами та иньшими плямами, чи то „спінжачок“ задріпаний. Сидів Тарас за своїми „офортами“ і з великим запалом працював біля їх, бо дуже до душі припала йому ся праця.

Став він тут показувать мені свої „офорти“, свого власного компонування і деякі гарні копії з великих майстрів. Тут же й подарував мені на добру незабудь кілька там своїх „офортних“ малюнків, котрі я потім у дев'яностому мабуть році передав до українського музею немирущої памяти Василя Васильовича Тарновського, а він мені за сї подарунки привіз із Київа гарний Тарасів патрет, що й досі веселить мою козачу хатину у столярному закутку.

— А там (себто там!...) — там, де козам роги правлять, там, — каже, — ні до офортів, ні до иньших малюнків моя салдатська рука і доторкнутись не сьміла, — там був отой зась!... Тільки як я з адміралом Бутаковим плавав по Аму-Дарії та по Аралу, мені вільно було малювати у альбом Бутакова.

Сей альбом я й бачив, як Тараса вже не було на сьвітї.

У 1864-му році, здаєть ся менї, Бутаков привозив свій альбом до Андрія Олександровича Краєвського, і ми його усі бачили, — усі! — а з усіх мабуть zostались на сьвітї тільки я та Леонїд Олександрович Полонський, — він не дасть менї збрехать. А де дїв ся той альбом і де він тепер — сьвятий його знає! А дорогий був альбом.

Живучи так у „Балалаївці“ і працюючи у публичній бібліотеці за одним столом з Добролюбовим,*) блаженної памяти другом Чернишевського, зайшли ми якось з жінкою до Костомарова.

— Не бачили, — питає він нас, — Тараса?

— Ні! А що?

— Та Бог його знає, що й думать! От вже три дні й три ночі, як не був він в академії, і ніде його не видко!

— А можетъ, онъ, какъ Іона, во чревѣ китовѣ, — усьміхнувся Чернишевський.

— Може й там на лихо, — похитав головою Костомарів.

— Я вже посилав Хому і до графа Толстого (що був тоді віцепрезидентом академії художеств), і до Василя Матвієвича Лазаревського, — так і вони нічого не знають.

Дуже нам прикро тоді стало. Чи не попав часом знов сердешний у ту государственну „холодну“, що у цїпного мосту? А за віщо? На се ніхто не міг дати відповіді... Так може за поных табаки й заперли. І пропаде чоловік ні за цапову душу... А чи довго-ж і був він на волї! Чи рік, чи два роки...

Сидимо отак та сумуємо.

Коли чуєм — щось у коридорі за дверима бубонить... Прислухаємось — коли чути:

Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя...

---

*) Я писав тоді монографію »Обличительная литература въ первыхъ русскихъ журналахъ и стѣсненіе гласности«, котру і надрукував у »Русскомъ Словѣ« під редакцією Хмельницького, може вже й Благосьвітлова, а Добролюбов працював над сатиричною літературою за часів Катерини II і надрукував свою працю в »Современникѣ«.

Ми думали — се Хома.

Так ні! Про вовка помовка, а вовк і шасть у хату...

Рип двері — і на порозі стоїть Тарас.

Жінка моя як зірветь ся з місця та до нього:

— Голубчику! де се ви пропадали?

— Та застукали мене, як ото співають у пісні:

Застукали мене
Разсукини сини,
Богучарські пани...

Вибачайте, пані-матко, за сих „панів“, не вдержав ся... Застукали мене гаспідські пани — Жемчужніков та отой граф Олексій Товстий (Толстий)... Поманили мене, як цапа капустою, українськими варениками, та й продержали у Товстого під арештом аж три дні, поки не втік, — мат-тері їх сто копанок чортів!

— А ми вже думали, чи не тее-то, як його... — усміхнувся Костомарів.

— Яко Іона во чревѣ китовѣ, — додав Чернишевський.

— Ні вже — кат мене бери — протух за Аралом.

— Ну, і за те хвалити Бога... А нам таке лізло у голову, що аж-аж! — промовив хазяїн. — А воно, бач, приїхала Хима з Єрусалима.

— Та ще й яка...

Ой зійди, зійди...

— Що се я! — зупинив він сам себе, обертаючись до мене.

— А як ви? Ще черга ваша не прийшла?

— Ні, дякувать Господеви, і не прийде!

— Як так, мат-тері його?

— Та Господь ізглянув ся на мене! — кажу. — Ще вчора Тройницький казав, що мене вирятував ухналь.

— Який ухналь? Той, що в підіски заганняють?

— Та вже-ж він... Я чув від старих людей, що коли нема під рукою ні гаків великих, ні гвіздків добрих, то часом і ухналь чоловікови у пригоді стане... Таким ухналем став для мене саратовський губернатор. Він так написав про мене Ланскому, ще й Мілютіну Миколаю Олексієвичу, — таке надряпав, що буцім я такий чоловіга, така спасенна душа, так працюю на користь урядови, що й не сказати! Ланской і покажи того листа другим

міністрам, та й государю „всеподаннїйше“ доложив так щиро, що царське величество всемилостивїйше й дарували менї грішному мою провину.

— Оттак ухналь, мат-тері його! — вдарив ся Тарас об поли руками.

— То-то воно й є!... Які великі гаки та шпигори стирчать тут, а бач, нічого задля мене не зробили! А вискочив ухналик і викрутив мене, хоч самому й залили за шкуру сала.

— Нехай скисне та „холодна“ та та „швайка“! — промовив батько Тарас.

Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя...

Більше я вже й не бачив батька.

